

УДК 398.92. Шевченко

Ю. В. Миненко,

кандидат філологічних наук, старший викладач
(Національний університет "Острозька академія")

РОДИННА Й СІМЕЙНА ТЕМАТИКА У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА 1843-1848 РР.

У статті проаналізовано твори Т. Шевченка зазначеного періоду, в яких розкривається тема сім'ї й родини. Світогляд поета у цьому питанні цілком збігається з патріархальними поглядами українського села середини XIX століття. Особливо посилюються мотиви самотності, бажання "щирого серця" у поета на початку періоду заслання (1847 р), коли у багатьох поезіях змальовуються ідилічні картини українського життя ("Садок вишневий коло хати") як контраст тогочасної неволі Т. Шевченка.

Ключові слова: родина, сім'я, дружина, діти, період заслання.

Постановка проблеми. Творча спадщина Тараса Шевченка й до сьогодні залишається чи не найпопулярнішою темою серед науковців, про що свідчать численні літературознавчі дослідження, присвячені різним аспектам дослідження із залученням матеріалу фольклору, історії тощо. Проте досить дивним у цьому зв'язку є неухага щодо змісту творів відверто "сімейної", сказати б, тематики. Здебільшого ці тексти розглядалися як ідилічні сюжети, що давали змогу поету "не озлобитися" (от-як "Садок вишневий коло хати" з циклу "У казематі", написаний після арешту Шевченка у травні 1847 року). Або ж йшлося про образ матері [1] чи жіночі образи. Тож спробуємо схарактеризувати бодай у найзагальніших рисах родинну тематику у творчості Т. Шевченка вказаного періоду.

Навряд чи варто дошукуватися теми сім'ї у поезії першого романтичного періоду творчості, що характеризується замилюванням, як і в інших українських романтиків, славною історією України, видатними постатями національного руху (Т. Трясило, І. Підкова, Б. Хмельницький, І. Гонти, М. Залізняка та ін.). Це творчість ще молодого Шевченка, окриленого викупом із кріпацтва, успіхом виходу "Кобзаря" 1840 р. Тут можна лише додати, що на відміну від такого самого українця Гоголя, який після успіху "Вечорів на хуторі" залишився у Петербурзі, Шевченка тягнуло в Україну.

Важливим у цьому зв'язку є дослідження Ю. Барабаша. [2] Автор особливо наголошує на різниці походження обох українців. Якщо для родини Гоголя була надзвичайно важливою належність до дворянського стану [2: 19], то Шевченко ніколи не цурався свого кріпацького походження й навіть наприкінці життя в автобіографії 1860 року, плачучи надії визволити рідних, із сумом зазначав: "Моє минуле тим більш жахливе, що мої рідні брати і сестри і досі ще кріпаки!.. Так! вони і досі кріпаки..." [3: 551]. Походженням зумовлювалася і різниця у світогляді обох письменників. На відміну від Гоголя, національне почуття Шевченка "природне як дихання, воно дісталось йому в спадщину, від народження, живе у генах, у "крові" [2: 23].

Попередній екскурс був не випадковим, адже вважаємо, що так, як і національна свідомість і віра в Бога, що "була органічніша й глибша: вона йшла від народної традиції" [4: 101], погляди письменника на родину й сім'ю цілком збігалися з народними, що зайвий раз підтверджує: Шевченко був плоть від плоті сином власного народу.

"Сімейна" тематика з'являється у творчості Шевченка періоду "трьох літ" 1843-1847 рр. У вересні 1843 року Шевченко після 14 років розлуки повертається в Україну, зустрічається з рідними, а з 11 по 23 листопада цього року перебуває в Яготині у маєтку Рєпніних [3: 141]. Саме Варварі Рєпніній буде присвячена поема "Тризна". У доробку ж Шевченка з'являються "Дівичії ночі" (18 травня 1844 р.). Героїня твору нарікає вже не на зрадливого коханого і нещасливе кохання, а розпачливо вигукує:

*Нащо мені коса-краса
Очі голубині,
Стан мій гнучий... коли нема
Вірної дружини?
Немає з ким полюбитись,
Серцем поділитись...
Серце моє! Серце моє!
Тяжко мені битись
Одинокому [5: 105]¹.*

Вже після написання відомої поеми "Сон" (Комедія) у "Кобзарі" зустрічаємо поезію із красномовною назвою "Не женись на багатій", що висловлює роздуми молодого парубка щодо побудови свого подружнього життя. Так роздумували на селі українські молоді хлопці, приблизно такі ж поради своїм синам дають і матері:

¹ Далі у цитуванні вказуємо лише номер сторінки зазначеного видання.

*Не женись на багатій,
Бо вижене з хати.
Не женись на убогій,
Бо не будеш спати.
Тож ліричний герой доходить висновку:
Оженись на вольній волі,
На козацькій долі,
Яка буде, така й буде,
Чи гола, то й гола [5: 115].*

Вірш датований 4-им жовтнем 1845 року. На цей час Шевченку 31 із половиною рік. Час підходящий для одруження навіть в аристократичних салонах, званим гостем яких часто був поет. Не варто відкидати й інтимних почуттів до княжни Рєпніної. Невипадково поезія починається саме такими словами, адже між ними пролягала соціальна прірва – аристократка і вчорашній кріпак, який не бажав стирати з пам'яті своє походження, навіть закінчивши Академію мистецтв й отримавши звання "некласного художника".

Як відомо, у січні 1847 року відбулося весілля товариша Шевченка во Кирило-Мефодіївського братства Пантелеймона Куліша з Олександрєю Білозерською. На весіллі Шевченко був боярином, а вже 5 квітня цього ж року його було заарештовано.

Цикл поезій "У казематі" загалом багатий темами стосунків батьків і дітей, вірної дружини, щасливої долі, що постає вже лише у спогадах автора. Лірика Шевченка цього часу наснажена споминами поета про Україну й дитячі роки – тільки це й зігріває душу в умовах нестерпного ув'язнення.

Вже у другому вірші циклу героїня скаржиться:

*Ой одна я, одна,
Як билиночка в полі,
Та не дав мені Бог
Ані щастя, ні долі.
І наприкінці:
Де ж дружина моя,
Де ви, добрії люди?
Їх нема, я сама,
А дружини й не буде! [5: 162]*

Це був непростий час для Шевченка, коли від нього відвернулися всі, хто ще вчора так палко захоплювався, тож відчуття самотності стає одним з основних мотивів лірики цього часу.

У четвертій поезії циклу звучить застереження усім дітям не залишати своїх батьків, що цілком відповідає народним уявленням про стосунки батьків і дітей патріархального українського села XIX століття. Наприкінці твору автор повчає героїню, аби вона уникла найтяжчих гріхів:

*Щоб Бога ти не осудила
І матері не прокляла [5: 163].*

Родинній тематиці присвячена також цілком шоста поезія циклу, проте справжньої перлиною лірики Шевченка є ідилія "Садок вишневий коло хати", що змальовує картину вечері української родини:

*Сем'я вечерея коло хати.
Вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подає,
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає [5: 165].*

Це зображення благословенного заслуженого відпочинку родини після виснажливої праці удень – всього три строфи поезії справді могли відновити душевний стан Шевченка в умовах гнітючого ув'язнення.

У поезії, що знаходиться поза циклом, "Не спалося, а ніч, як море" йдеться про життєву трагедію одного з москалів, підслухану нібито ліричним героєм серед безсонної ночі.

*Таки ж у нашому селі
Назвав я дівчину... Вчащаю
І матір удову єднаю.
Так пан залятий не дає [5: 166].*

Бідолашна дівчина, яку так кохав парубок, була зведена паничем, хлопцю ж не лишилося іншого виходу, окрім як піти у москалі.

Дитячим коханням навіяна поезія "Мені тринадцятий минало", адже саме після поцілунку дівчини знову "сонце засіяло" для ліричного героя – малого пастуха. На відповідний спогад вказують слова:

*Бридня!.. А й досі, як згадаю,
То серце плаче та болить.
Чому Господь не дав дожити
Малого віку у тім раю [173].*

Саме як рай постає перед Шевченком рідна Україна у творчості періоду заслання, тому й зображується батьківщина в ідилічних картинах.

Справжню квінтесенцію уявлень зрілого Шевченка про шлюб і людське призначення на землі знаходимо у поемі "Москалева криниця", присвяченій близькому другу поета Я. Кухаренку:

*Отак-то, друже мій, живи,
То й весело на світі буде.
І буде варт на світі жити,
Як матимеш кого любить.
Хоть кажуть от ще що, небоже:
Себе люби, то й Бог pomoже.
А доведеться умирати?
Здохать над грішми? Ні, небоже!
Любов – Господня благодать!
Люби ж, мій друже, жінку, діток;
Діли з убогим заробіток,
То легше буде й зароблять [5: 183].*

Кухаренко був старшим від Шевченка на цілих 14 років [3: 670] і на час написання твору (друга половина 1847 року) уже був одруженим. Тож автор висловлює філософію життя людини, її буття у світі, внутрішньо тішачись радістю бодай за друга, якщо самому судилася зовсім інша доля. Прикметно, що автор засуджує філософію себелюбства, егоїзму ("себе люби"), стверджуючи: справжнє призначення людини у любові до ближнього, продовження себе у дітях. Цього року Шевченку саме 33 – вік, як відомо, Ісуса Христа.

Найповніше інтимні переживання Шевченка розкриваються не у великих за розміром поетичних творах, а в невеличких, так би мовити, "зарисовках", спонукою до написання яких стали миттєві переживання поета, зафіксовані у віршових рядках. Шевченко прямо і відверто говорить про найсмертніші для кожного українця – відсутність власного пристановища, дому, не пов'язуючи це із засланням і неволею автора.

*Добро, у кого є господа,
А в тій господі є сестра
Чи мати добрая. Добра.
Добра такого таки зроду
У мене, правда, не було,
А так собі якось жилось [5: 193].*
Наступні рядки розвивають попередню думку:
*І довелось колись мені
В чужій далекій стороні
Заплакати, що немає роду,
Нема пристанища, господи! [5: 193].*

Ці рядки суголосні з трагедією життя Христі Притики з пізнішого твору української літератури – роману "Повія" Панаса Мирного. Христі у творі неодноразово порівнює своє життя з вітром, перекотиполем. А після смерті героїні від хвороби під своєю хатою у рідній Мар'янівці селяни засудили її такими словами: "Довіялася! – Отак усім тим повіям буде!" [6: 508]. Те ж саме відчуття власного життя й безталання маємо і в поезії Шевченка. Після отримання пошти, яка нічого не привезла поетові, він "із колегою" розмірковує:

*Я думав, де б того добра,
Письмо чи матір, взять на світі.
– А в тебе єсть? – Жена і діти,
– І дом, і мати, і сестра!
– А письма нема... [5: 194].*

Недаремно в цей період оживає перед Шевченком усе минуле життя, колишні кохання, нереалізовані надії на особисте щастя. Ганні Закревській, в яку був закоханий Шевченко, присвячені поезії "Г.З." та "Якби зустрілися ми знову". В останній поезії ліричний герой, по суті тотожний у поезії цього періоду самому автору, відверто шкодує про минуле, тому даремно й хоче повернути усе назад:

*Моя ти доля чорнобрива!
Якби побачив, нагадав
Веселеє та молодес
Колишнє лишенько лихее [5: 199].*

Минуле поет називає "колишнєє святес диво". У поезії ж "Г.З." постає образ дітей Закревської. Сама ж дружина поміщика Закревського, з якою Шевченко познайомився ще 1843 року, іменується не інакше, як "доля":

*Як оступлять тебе, доле,
Діточки-дівчата*

*Й защебечуть по своєму
Доброму звичаю,
Можже, й мене ненароком
Діточки згадають* [5: 198].

Образ дітей, якими Шевченко, усвідомлюючи неможливість на цьому етапі життя мати своїх, називає власні поезії, з'являється виразно у вірші "Не для людей, тієї слави". Змальовується ціла сімейна ідилія – батько, оточений своїми дітьми-роздумами:

*Мені легшає в неволі,
Як я їх складаю,
З-за Дніпра мов далекого
Слова прилітають
І стеляться на папері,
Плачучи, сміючись,
Мов діти* [5: 207].

Особливо вражають своєю сповідальністю і щирістю такі рядки:

*Любо мені з ними,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий,
І Бога благаю,
Щоб не прислав моїх діток
В далекому краю.
Нехай летять додомунок
Легенькі діти* [5: 207].

Продовжує родинну і сімейну тематику поезії Шевченка 1848 року ціла низка поетичних творів, що мають фольклорне підґрунтя. Такі поезії, як "Якби мені черевики", "І багата я", "У тієї Катерини", "Туман, туман долиною", оспівують людську долю, самотність, пошуки вірної дружини (це і дівчина, і парубок, які складають пару ліричним героям). Це – алюзії самого автора, адже даремно в цей час Шевченко згадує народні пісні саме з такими сюжетами.

Висновки. Отже, з проаналізованих текстів перед нами постає образ Шевченка як сім'янина й батька родини, що відповідає народним уявленням про роль і призначення чоловіка у патріархальному українському суспільстві XIX ст. Такий образ розкривається здебільшого не у великих за розмірами творах, а в невеличких поетичних ескізах, що відображає рефлексії та переживання автора. Проаналізовані твори далеко не вичерпують окресленої тематики. Проте навіть наведений матеріал дає змогу по-новому подивитися на постать Т. Шевченка – сім'янина, який прагнув особистого щастя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Грабович Г. Шевченко, якого не знаємо (З проблематики символічної автобіографії та сучасної рецепції поета) / Г. Грабович. – К. : "Критика", 2000. – 320 с.
2. Барабаш Ю. "Коли забуду тебе, Єрусалиме..." Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Харків : Акта, 2001. – 376 с.
3. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушевський : Хроніка його життя / О. Кониський. – К. : Дніпро, 1991. – 702 с.
4. Сверстюк Є. Бог у Шевченковому житті і слові / Є. Сверстюк // Сучасність. – 1994. – № 5. – С. 99–106
5. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Кобзар. – К. : Вид. центр "Просвіта", 2003. – 344 с.
6. Мирний Панас. Твори : [в трьох томах]. – К. : "Дніпро", 1976. – Том 3. – 512 с.
7. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 148 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Grabovych G. Shevchenko, yakogo my ne znayemo (Z problematyky symbolichnoyi interpretatsiyi) [Shevchenko, Who We don't Know (on the Issues of Symbolic Interpretation)] / G. Grabovych. – K. : Krytyka, 2000. – 320 s.
2. Barabash Yu. "Koly zabudu tebe, Yerusalyeme". Gogol' i Shevchenko. Porivnyal'no-istorychni studiyi ["When I Forget You, Jerusalem". Gogol and Shevchenko. The Comparative-Historical Studios] / Yu. Barabash. – Kharkiv : Akta, 2001. – 376 s.
3. Kony's'kyi O. Taras Shevchenko-Grushiv's'kyi : khronika yogo zhyttya [Taras Shevchenko-Grushiv's'kyi : the Chronicle of his Life]. – K. : Dnipro, 1991. – 702 s.
4. Sverstiuk E. Bog u Shevchenkovomu zhytti i slovi [God in Shevchenko's Life and Word] / E.Sverstyuk // Suchasnist' [Modern Age]. – 1994. – № 5. – S. 99–106.
5. Shevchenko T. G. Kobzar [Kobzar] / T. G. Shevchenko. – K. : Vyd. tsentr "Prosvita", 2003. – 344 s.
6. Myrnyy Panas. Tvory [Works] : [v triokh tomakh] / Panas Myrnyy. – K. : Dnipro, 1976. – Tom 3. – 512 s.
7. Zabuzko O. Shevchenkiv mif Ukrainy. Sproba filosof's'kogo analizu [Shevchenko's Myth. The Attempt of the Philosophical Analysis] / O. Zabuzhko. – K. : Fakt, 2007. – 148 s.

Матеріал надійшов до редакції 14.05. 2014 р.

Миненко Ю. В. Семейная тематика в поэзии Т. Шевченко 1843-1848 гг.

В статье проанализированы произведения Т. Шевченко указанного периода, в которых раскрывается тема семьи. Мировоззрение поэта в этом вопросе полностью совпадает с патриархальными взглядами украинского села середины XIX века. Особенно усиливаются мотивы одиночества, желания "искреннего сердца" у поэта в начале периода ссылки (1847 г.), когда во многих поэзиях изображаются идиллические картины украинской жизни ("Садик вишневый возле хаты") как контраст тогдашней неволи Т. Шевченко.

Ключевые слова: семья, жена, дети, период ссылки.

Mynenko Yu. V. Family Subject in the Poetry by T. Shevchenko in 1843-1848 Years.

The article analyzes works by T. Shevchenko of the mentioned period, in which the family subject is disclosed. The poet's world view on this issue coincides completely with patriarchic views of the Ukrainian village in the middle of the XIX century. The poet's motives of loneliness, the "sincere heart" wish strengthen at the beginning of the exile period (1847), when in many verses idealistic pictures of the Ukrainian life ("Cherry Garden near the House") as the contrast of T. Shevchenko's hardships are depicted.

Key words: family, wife, children, exile period.